

یادمان شهدای گمنام

بررسی دو رویکرد منظرپردازی در ایران و عراق

چکیده | جنگ ایران و عراق که در ایران بانام دفاع مقدس و در عراق و کشورهای عربی با عنوان «قادسیه صدام» و «جنگ اول خلیج فارس» شناخته می‌شود، از رویدادهایی است که بازآفرینی یادمانی آن در سال‌های بعد از جنگ در شهرهای مختلف ایران و همچنین عراق منظر شهرها را تحت تأثیر قرار داده است. جنگ ایران و عراق برای ایرانیان نسبت به عراقی‌ها یک تفاوت اصلی داشت؛ در جنگ ایران و عراق کشور ما مورد حمله قرار گرفت و مردم ما موضع دفاعی گرفتند. تفاوت دیگر جنگ برای ایرانیان، وجه اصلی و انسانی آن است. به همین دلیل تعریف انسان ایرانی از جنگ یک تعریف دم‌دستی و مطلق نخواهد بود و ادبیات جنگ در ایران با این مشخصات همیشه معنادار خواهد بود. تفاوت معنای جنگ در دو جامعه ایران و عراق، علی‌رغم شباهت‌های اجتماعی و تاریخی زیاد، منجر به رواج دو دیدگاه و دو رویکرد مختلف در ساخت یادمان‌های شهدا شد. مقاله حاضر ضمن ارزیابی نمونه‌های ساخته‌شده مزار شهدای گمنام در عراق و ایران نشان می‌دهد بازآفرینی خاطرات حماسه و غرور یک ملت، نقش بسزایی در اتصال خاطره فرهنگی مردم آن ملت برای نسل‌های بعدی دارد. نتایج پژوهش در جدولی به جمع‌بندی ویژگی‌های یادمان شهدای ایران در مقابل شهدای عراق پرداخته و نشان می‌دهد تفاوت دیدگاه چگونه باعث تفاوت در نمودها، ظاهر و محتوای یادمان‌های یک جنگ در دو کشور مدافع و مهاجم شده است.

نتیجه بررسی این مقاله نشان می‌دهد که مشکل قابل توجه المان‌های یادمانی شهدا در ایران، عدم استفاده از تخصص منظر و کم‌توجهی به پتانسیل فضاهای شهری مناسب در جذب مخاطبان است که علی‌رغم ضعف‌های تکنیکی، به دلیل مردمی بودن، ماندگار و معنادار بوده، در بلندمدت می‌تواند ارتباط خود با فضا و زندگی روزانه را اصلاح و تقویت کند. در مقابل یادمان‌های شهدای عراق علی‌رغم ویژگی‌های کالبدی برتر، به دلیل رویکرد اقتدارگرایانه، بعد معنوی ضعیفی دارد و قابلیت اصلاح‌پذیری در آن کم‌رنگ است.

واژگان کلیدی | یادمان شهدا، دفاع مقدس، مزار شهدای گمنام، ایران، عراق.

حسین پروین
پژوهشگر دکتری معماری منظر،
دانشگاه تهران.

Hosseinpavrin@gmail.com

فهیمة فرنوش
کارشناس ارشد معماری منظر،
دانشگاه تهران.

Fahimeh.farnoush@gmail.com

مقدمه |

حفظ میراث و ارزش‌های جنگ، یادآوری ایثار و فداکاری رزمندگان در دوران پس از جنگ امری ضروری و رایج در جهان بوده و ساخت فضاهای یادمانی در ارتباط با جنگ‌ها در شهر سابقه‌ای طولانی مدت دارد. با نگاهی اجمالی به فضاهای یادمانی به‌منظور بازآفرینی خاطرات دفاع مقدس در ایران، مشاهده می‌کنیم که در گروهی از نمونه‌ها مانند شلمچه، منطقه‌ای که درگیر جنگ بوده عیناً حفظ شده است. در بسیاری از موارد یادبودهایی برای برخی شهدای مطرح در محل دفنشان صرفاً در حد تمایز با سایر مزارها در گلزار شهدا به‌صورت بسیار ابتدایی ساخته شده است. به‌مرور زمان یادبودهایی مثل یادبود شهید چمران در دهلاویه ایجاد شده که محل دفن شهید نبوده و نسبت به قبل طراحی قوی‌تری دارد. در چند دهه اخیر ساخت فضاهای یادمانی جنگ خارج از گلزارهای شهدا و به سمت ایجاد مزار و یادبودی برای شهدای گمنام سوق پیدا کرده است که در نقاط مختلف کشور با کارکردهای متفاوت از جمله در دانشگاه، کوه، میدان‌های شهری و پارک‌ها و ... شاهد آن هستیم که کمی برنامه‌ریزی شده‌تر ولی همچنان ساده و کم‌کار در حال شکل‌گیری هستند. در سمت دیگر در کشور عراق نیز در دوره صدام حسین به صورتی گسترده در جهت یادبود جنگ ایران و عراق و سربازان جان‌باخته در آن نمونه‌های متنوعی از آثار یادمانی احداث شده است.

جنگ ایران و عراق طولانی‌ترین جنگ بعد از جنگ جهانی است که میان دو کشور همسایه با مشترکات فرهنگی زیاد رخ داد. تفاوت موقعیت دو کشور در جنگ، کشور عراق به‌عنوان مهاجم و ایران کشوری مدافع، منجر به بروز دیدگاه‌های متفاوت به جنگ علی‌رغم اشتراکات و در نتیجه منجر به شکل‌گیری محصولات یادمانی با رویکردهای بعضاً متضاد شده است. در این نوشتار با بررسی ادبیات موضوع فضاهای یادمانی و معنا در آن‌ها، همچنین با بررسی و مقایسه یادمان سرباز گمنام عراقی و یادمان الشهید در بغداد (مرکز حکومتی عراق) با مزار و یادمان شهدای گمنام دانشگاه تهران، میدان امام حسین^(ع)، کهف‌الشهدای ولنجک، پارک نهج‌البلاغه و پارک پرواز به تبیین تأثیر تفاوت مفهوم و درک از جنگ روی ساخت یادمان‌ها در دو کشور مهاجم و مدافع پرداخته می‌شود.

بازشناسی یادمان

- یادمان در تعریف

گرامیداشت، یادبود، یادواره و یادمان واژه‌هایی هستند که هر یک به‌گونه‌ای به یادآوردن رویدادی، فردی، مکانی و یا مفهومی را پی‌گیری می‌کنند (یاری، ۱۳۸۷: ۲۰). معادل لاتین این واژگان در لغت‌نامه به معنی روشی برای حفظ خاطره آمده است (dictionary/bin-cgi/com.w-m.www, memorial keyword).

این به یادآوردن را می‌توان بر مبنای نمونه‌ها، از لحاظ کالبدی به دو دسته کلی تقسیم نمود، یادبودهایی که در کالبد مجسم می‌شوند (نقل مادی خاطرات) و مصداق بارز آن یادمان‌ها، مجسمه‌ها و آثار حجمی هستند و یادبودهایی که فاقد کالبد مادی می‌باشند (نقل شفاهی خاطرات)، همچون رسومات آیینی، اشعار و یا فیلم‌ها. به‌این ترتیب در جهت به یادآوردن خاطرات، دسته‌ای از ابنیه معماری تعریف می‌گردند که آن را نشانه‌های یادمانی^۱ می‌نامیم. این به یادآوردن گاه تبیین عام پیدا کرده، به دنبال ارائه پیامی کلی است که می‌تواند ناشی از آرمان‌های یک جامعه یا فرهنگ باشد. آرمان‌هایی همچون آزادی، صلح، عدالت و گاه تبیینی خاص می‌یابد با اشاره به واقعه، مکان و یا شخصی که در تاریخ یک سرزمین مهم قلمداد می‌شود (یاری، ۱۳۸۷: ۲۰).

- وجه معنایی یادمان

در شکل‌گیری معنایی یادمان، مفهومی در ارتباط با موضوع انتخاب می‌گردد. این مفهوم انتزاعی با به‌کارگیری محورهای جانشینی متفاوت در مراتب طولی و عرضی لایه‌های معنایی^۲، بیانی ملموس‌تر می‌یابد تا قابلیت آن برای تجسم مادی‌اش به‌عنوان وجه صوری یادمان افزایش یابد (پروین، ۱۳۹۲). محور جانشینی قطب ساختار استعاره است که عملکردش بر رابطه نشانه قرار می‌گیرد. بیان و دریافت این رابطه متأثر از بافت فرهنگی کاربرد زبان است و ارتباطی با واقعیت عینی ندارد (سجودی، ۱۳۸۷: ۶۳).

- وجه صوری یادمان

در شکل‌گیری وجه صوری یادمان، انتزاعی‌ترین مفهوم از نظام زبان که با به‌کارگیری فنون بلاغی ایجاد شده، در روندی خلاقانه، به ایده کالبد یادمان در نظام مادی معماری بدل می‌گردد تا دو وجه نشانه با پیوندی مداوم در کنار هم قرار

ذهنیت مردم از حوادث تاریخی و محلی برای بروز یادمان‌های ملی هر ملت.

طراح و وجوه مختلف معنا در محیط معنا در محیط به‌طور عام و در فضای یادمانی به‌طور خاص، در دو دسته کلی طبقه‌بندی شده است. اساس این طبقه‌بندی میزان کنترل این معیارها توسط طراح است. این معیارها بر مبنی نوشته‌ها و مطالعات نمادگرایی، توسط جان لنگ دسته‌بندی شده است (لنگ، ۱۳۸۸: ۲۳۳). در جدول شماره ۱ اجزای مادی و غیرمادی محیط که می‌توانند حاوی معنا باشند، نمایش داده شده است.

وابستگی نحوه بیان واژگان معماری یادمانی به مرجع فکری طراح تولیدکنندگان معنا در نشانه‌های یادمانی (طراحان) خودآگاه و یا ناخودآگاه، معانی را به‌صورت رمزگان بر مبنای مرجع فکری‌شان در وجه کالبدی نشانه مستتر می‌سازند. وجه معنایی نشانه که از سوی طراح برای نشانه در نظر گرفته می‌شود، گاهی فراتر از

گیرند. آنچه از ارزش یک یادمان خواهد کاست مفاهیمی است که به‌طور مستقیم و بدون عبور از مرحله خلاقیت زبانی - فضایی، به اثر معماری تبدیل گردد. در یادمان سرباز گمنام سوری در دمشق (تصویر ۱) و یادمان دست‌های پیروز در بغداد (تصویر ۲) عناصر شناخته‌شده همچون کلاه‌خود - یادمان سرباز گمنام سوری - و دست و شمشیر - یادمان دست‌های پیروزی - بدون گذر از مرحله خلاقیت زبانی - فضایی، در ابعادی یادمانی و به‌دوراز مقیاسی انسانی ظاهر می‌گردند، به‌این ترتیب نخواهند توانست ارتباط بدنی مناسب را با مخاطبان نشانه یادمانی برقرار سازند.

- فضای جمعی و مکان یادمان

فضای جمعی دربردارنده نمادهایی است که عامل تداوم و ارزش‌های جمعی و مدنی مردم و حاوی میراث فرهنگی و تاریخی جامعه است و از این‌روست که فضای شهری به‌واسطه این محتوا مرکز نمادین پایداری ارزش‌های مردمی است که به بیان قدرت خویش می‌پردازند و آن را در فضا متبلور می‌سازند. فضای جمعی مکانی است مناسب برای جاری شدن

تصویر ۱: یادمان سرباز گمنام سوری - دمشق - سوریه.

مأخذ: <https://sites.google.com/site/islamic-architecture/unknown-soldier-tom---damascus-syria>

تصویر ۲: یادمان دست‌های پیروز - بغداد.

مأخذ: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/97/Swords_of_Qadisiyah.jpg

به‌کارگیری از عناصر تأکید‌کننده بصری استفاده از تناسبات خیره‌کننده در سطح و ارتفاع، استفاده از مصالح با وزن بصری سنگین.

۵- استفاده از سخنان افراد مشهور در رابطه با جنگ، عکس‌های مرتبط از میدان نبرد (در زمان جنگ)، تیترو روزنامه‌های زمان، مصاحبه با سربازان، افسران و افراد درگیر با جنگ و استفاده از خاطرات آنان. به‌صورت کتیبه‌ها، حجاری به منظر ارائه اطلاعات آموزشی-تبلیغاتی.

۶- این یادمان‌ها در محدوده‌های ملی و در گفتگو با ابنیه‌ی شاخص حکومتی-سیاسی و در مجاورت سایر یادمان‌های ملی مکان‌یابی می‌گردند.^۲

۷- یادمان‌های جنگ، بیان‌کننده جنبه‌های مثبت و منفی جنگ و انتقال‌دهنده‌ی مجموعه‌ی احساسات در رابطه با آن است. هر چه حکومت استبدادی‌تر باشد، ویژگی‌های مثبت جنگ مورد تأکید قرار گرفته و اثر یادمانی به ستایش‌های تملق‌آمیز از آن می‌پردازد. پوشش‌دهنده دامنه‌ی خاطرات جنگ (از ماتم تراژدی‌ها تا پیروزی‌های غرورآفرین) انتقال‌دهنده

نیت او، توسط مخاطبان که مصرف‌کننده نشانه هستند، درک می‌شود. به‌طور کلی محیط منعکس‌کننده ارزش‌های مردمانی است که به آن شکل می‌دهند (لنگ، ۱۳۸۸: ۲۴۱).

ویژگی‌های یادمان جنگ

پس از هر جنگ شاخصی در کشورهای درگیر، یادمان‌هایی به‌منظور بزرگداشت افراد در خدمت میهن ساخته می‌شود که به‌کارگیری نام کشته‌شدگان رکن اساسی آن محسوب می‌گردد. نوع ایده‌آل این یادمان‌ها دارای ویژگی‌های زیر است:

- ۱- طراحی محافظه‌کارانه- استفاده از کهن‌الگوهای مرسوم، مجسمه‌ها، کتیبه‌ها و حجاری‌های بر سنگ.

- ۲- اولویت در طراحی این یادمان‌ها در نظر گرفتن مخاطبین عام است - در استفاده از کتیبه و نیز به‌کارگیری از فرم‌های قابل قبول برای عوام.

- ۳- یادمان با ویژگی‌های (موتیف‌های) میهن پرستانه - استفاده از پرچم - دیواره‌های یادبود نام‌های کشته‌شدگان.

- ۴- یادمان با ویژگی یادمان‌های حکومتی (جلب توجه عوام)

تحت کنترل طراح - اجزای مادی محیط که دارای معنا هستند.	
پیکره‌بندی بنا	شکل‌ها و الگوهای سازنده معماری می‌توانند حامل معنا باشند.
پیکره‌بندی فضا	حجم، میزان محصوریت فضا، تناسبات فضایی همگی با معنا هستند.
مصالح ساختمانی	شخصیت بصری و بساواایی، شنیداری و گاه بوایی حامل معنا است.
ماهیت نور	جهت‌دهندگی، منبع، رنگ و میزان روشنایی فضا حامل معنا است.
رنگ	رنگ و رنگ‌آمیزی فضا در مقیاس مختلف معنای مختلف دارد.
محیط غیر بصری	صدای سطوح محیط و کیفیات بساواایی و بوایی سطوح و بافت‌ها حاوی معنا است.
خارج از کنترل طراح - اجزای غیرمادی محیط که دارای معنا هستند.	
محیط تداعی‌کننده رویدادی مقطعی یا لحظه‌ای	
محیط تداعی‌کننده گروهی یا فردی	
کاربران محیط با پیشینه‌های مختلف	
کاربران محیط با کیفیات عاطفی	
تغییر در ترجیحات کاربران از محیط در طول دوره	
فعالیت‌های جاری در محیط	
نام محیط	

جدول ۱: وجوه مختلف معنا در محیط.
 مأخذ: لنگ، ۱۳۸۸: ۲۳۳.

افرادی که جان خود را برای حفظ میهن خود فدا نموده‌اند در طول تاریخ در تمامی کشورها از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار بوده و این مسئله منحصر به ایران نیست. با اشاره به لزوم پاسداشت شهدا یکی از راه‌های پاسداشت شهدا، نزدیک بودن مزار آن‌ها به محل زندگی مردم است و شهدای گمنام مظلوم‌ترین شهدا هستند. شهدای گمنام در هر کشوری متناسب با فرهنگ آن کشور از اهمیت و احترام خاصی برخوردار هستند. برای مثال در فرانسه و روسیه میدانی به نام شهدای گمنام وجود دارد که همواره در ایام خاصی از سال مراسم ویژه‌ای برای احترام به این شهدا برگزار می‌شود و همچنین رهبران سایر کشورها در سفر رسمی خود به فرانسه و روسیه از این جایگاه بازدید می‌کنند و خاطره سربازان گمنام را گرامی می‌دارند. یادبود شهدای گمنام مربوط به جنگ هشت ساله در ایران و عراق نیز جایگاه ویژه‌ای دارد:

مجموعه احساسات درگیر با جنگ، غم، ماتم، ناپسامانی، شکست، ترس و وهم از جنبه‌های منفی جنگ هستند.
 ۸- یادمان جنگ نقش درمانگر مخاطبان زخم‌دیده (پاسخ‌گو به نیازهای عاطفی) را دارد.
 ۹- بازسازی صحنه‌هایی از جنگ (هم ذات‌پنداری مخاطب با واقعه) با استفاده از مجسمه‌ها و عناصر آشنای - معماری تمثیلی.
 ۱۰- دیدگاه متناقض در رابطه با جنگ، در نظر گرفتن دو وجه در یادمان‌های جنگ، پیروزی یا شکست (تفاوت در بیان خاطرات با زبان معماری).
 ۱۱- علاوه بر جز فضاهای مرسوم یادمانی، وجود فضای رژه و محل برگزاری مراسم رسمی در روزهای یادمانی الزامی است و محلی نیز می‌بایست برای اهدای نذور و روشن کردن شمع و گذاشتن گل در نظر گرفته شود.
 ۱۲- استفاده از زبان بدن از سوی مخاطبان در حداکثر خود باشد (در ارتباط بانام کشته‌شدگان)؛ (پروین، ۱۳۹۲).

- یادمان سرباز گمنام عراقی، بغداد، عراق

بررسی نمونه‌های موردی یادبود شهدای گمنام

طراحی شده توسط هشام منیر - سال ۱۹۸۲ م.

متر شکل می‌دهد که موزه را در دل خویش مدفون دارد. این مخروط به وسیله شاه تیرهای مثلثی شکل مورب احاطه شده است که پوششی از مرمر دارند. صفه بیضوی شکل مطابق از گرانیب قرمز، زمینه‌ی قرارگیری گنبد (سپر) و مکعب را شکل می‌دهد (www.architect.com). به کارگیری صفه به منظور تأکید بصری بر فرم یادمانی است که در یادمان‌های حکومتی - اشرافی از دیرباز معمول بوده است. سنگینی بصری فرم بکار گرفته شده و نظام هندسی متقارن و مرکزی‌اش از دیگر خصوصیات این دسته از یادمان‌هاست (تصاویر ۳ تا ۵).

- یادمان الشهید - بغداد - عراق

طراحی شده توسط وجدان ماهر - سال ۱۹۸۶ م.

مکان قرارگیری: مجاورت میدان برگزاری جشن‌های ملی عراق. یادمان سرباز گمنام که برای تکریم از شهدای عراقی، جنگ ایران و عراق ساخته شده است، در محوطه‌ای سیاسی - حکومتی و در مجاورت یادمان دست‌های پیروز، مرکز برگزاری جشن‌ها و مسیر رژه مقابلش مکان‌یابی شده است. بنابراین ویژگی‌های مکانی سایت و نیز طراحی آن بر مبنای جهان‌بینی دیکتاتوری حکومت بعث منجر به شکل‌گیری یادمان با ویژگی‌های یادمان‌های حکومتی گشته است. کلیت یادمان یک سپر سنتی عراقی به نام «دیرا» را به صورت مایل نمایش می‌دهد که مبارز سلحشور عراقی را از چنگال مرگ حفظ می‌کند. بستر یادمان را، آن چنان که مشاهده می‌گردد، صفه مصنوعی، به فرم مخروط ناقص، کم ارتفاع و به قطر ۳۵۰

تصویر ۳: یادمان سرباز گمنام، بغداد، عراق.

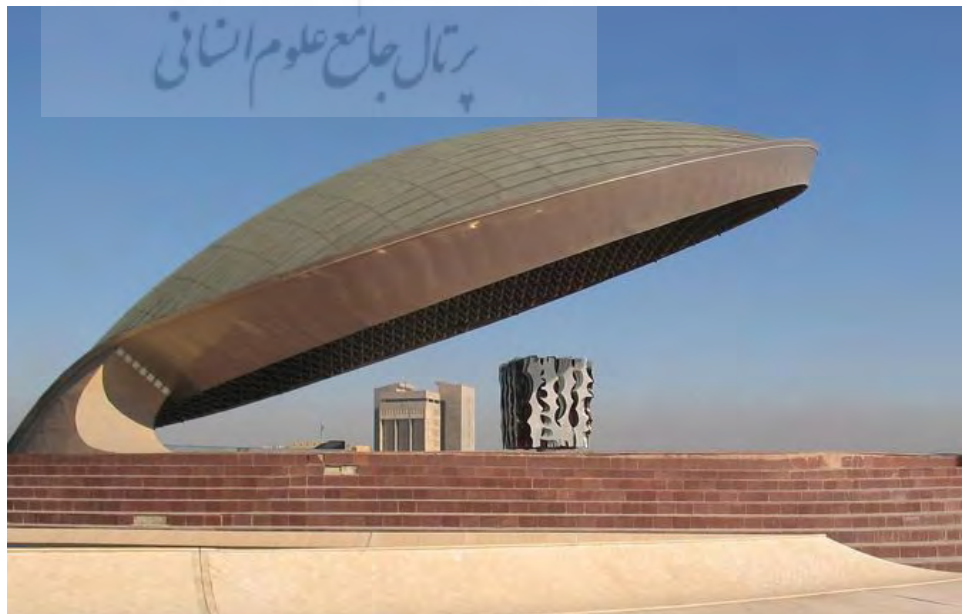
مأخذ: <https://sites.google.com/site/islamic-architecture/unknown-soldier-tom---damascus-syria>

مکان قرارگیری : محله رضافه- بغداد واقع در بافت شهری.
 این یادمان به سربازان عراقی که در جنگ ایران و عراق کشته شده‌اند، اختصاص داده شده است. این یادمان شامل صغه دایره‌ای شکل به قطر ۱۹۰ متر است. در میانه یک دریاچه مصنوعی، بر روی صغه یک گنبد بیضوی با قطر ۴۰ متر قرار گرفته است که مانند گنبد‌های دوران عباسی بوده و با کاشی‌های فیروزه‌ای پوشیده شده است. این گنبد به دو قسمت تقسیم شده که استعاره‌ای از شهدای تکه‌تکه شده عراقی در جنگ ایران و عراق است (تصویر ۶). در میانه این دو گنبد مجسمه‌ای به صورت پرچم عراق قرار داده شده است (تصویر ۷). به کارگیری موتیف‌های وطن پرستانه شناخته شده برای عوام همچون پرچم، در یادمان‌های شکل گرفته در حکومت‌های دیکتاتوری که در صدد جلب نظر عامه مردم هستند، بسیار مرسوم است. فضای زیرین صغه مصنوعی در دو طبقه شامل کاربری‌هایی همچون موزه، کتابخانه، کافه تریا، اتاق سخنرانی، گالری‌ها و فضاهای پشتیبانی است (www.archnet.org).

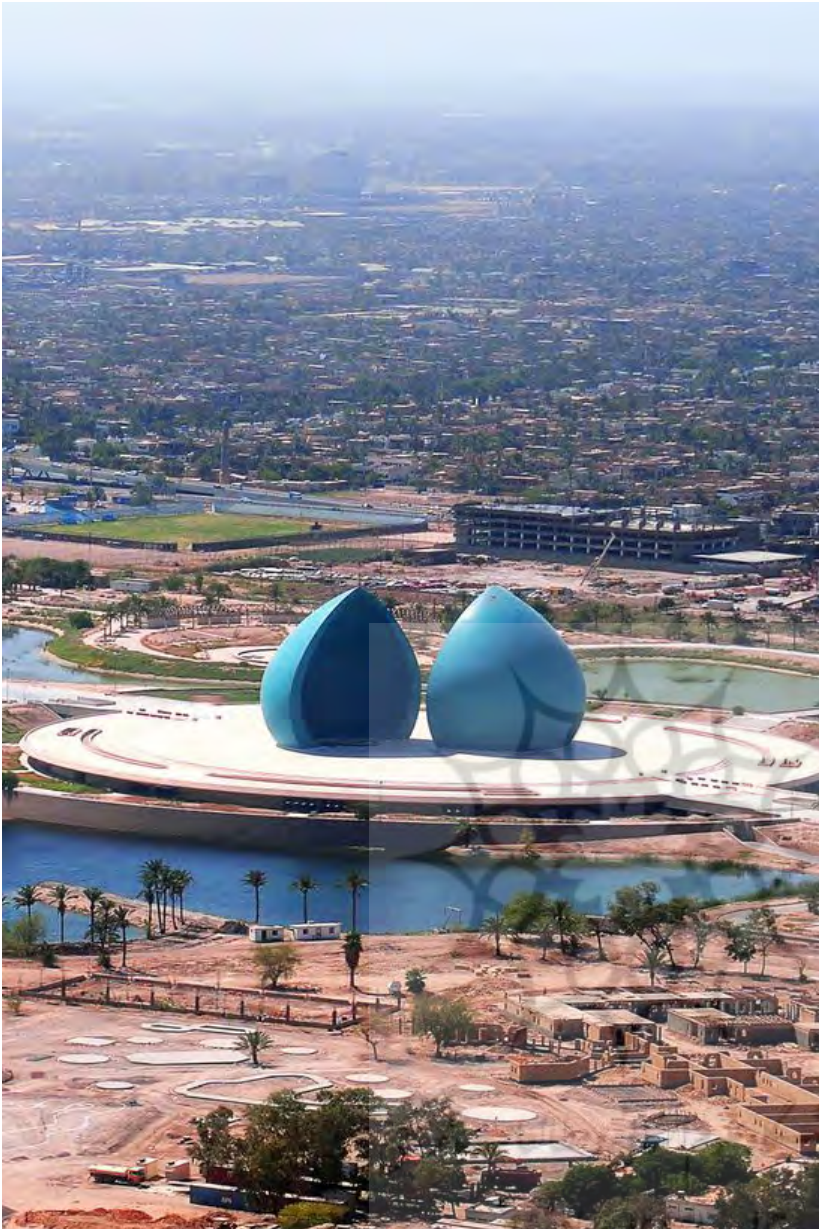
تصویر ۵ : یادمان سرباز گمنام عراقی، بغداد، عراق.

مأخذ : <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1093703&page=13>

تصویر ۴ : یادمان سرباز گمنام عراقی، بغداد، عراق، مکعب زیر گنبد.

مأخذ : <http://www.michaeljohngrist.com/2009/10/7-bizarre-monuments-of-saddams-iraq>

تصویر ۶ : یادمان الشہید، بغداد، عراق.
مأخذ : <https://www.pinterest.com/pin/457185799654653141>

تصویر ۷ : یادمان الشہید، پرچم عراق در زیر گنبد.
مأخذ : <http://www.michaeljohngrist.com/2009/10/7-bizarre-monuments-of-saddams-iraq>

تصویر ۸: مزار شهدای گمنام در کنار ورودی مسجد دانشگاه تهران.
عکس: حسین پروین، ۱۳۹۵.

مزار و یادمان شهدای گمنام دانشگاه تهران - انتخاب سایت به‌منظور تدفین شهدای گمنام در دهه اخیر به سمت مراکز دانشگاهی، سوق پیدا کرده است. از این دست می‌توان به ایجاد مزاری ساده بدون طراحی سایت برای پنج شهید گمنام در کنار ورودی مسجد دانشگاه تهران (تصویر ۸) و یادمان شهدای دانشگاه، به صورت فرم خالص به‌دوراز تجمل، در باغ پشت مسجد اشاره کرد (تصویر ۹). در این مورد آخر با طراحی ویژه و فکر شده منظر سایت، به تدریج به یادمان وارد می‌شود، ولی همچنان اولویت با معماری یادمان است. لازم به ذکر است که ارتباط افراد غیر دانشجویان با این مزار و یادمان در مواقع معمولی امکان‌پذیر نیست.

تصویر ۹: یادمان شهدای دانشگاه تهران، در باغ دانشگاه.
عکس: حسین پروین، ۱۳۹۵.

بدنه‌سازی میدان، شمایی ضریح گونه از بیرون بنا ایجاد می‌کند. انتخاب مصالح بتنی علاوه بر سادگی، صلابت و استواری رزمندگان درنبرد نابرابر را تداعی می‌کند. همچنین با پرداخت بتن در درون بنا حالتی نرم و لطیف ایجاد می‌شود. به‌گونه‌ای که در طراحی بنا بتن از بیرون استواری و صلابت و از درونی نرمی و لطافت در عین سادگی را تداعی می‌کند و این مفهوم متضاد بازگوکننده ویژگی اصلی رزمندگان عرصه دفاع مقدس است... در کنج دیواره‌های بتنی سکوهایی برای نشستن و راز و نیاز بازدیدکنندگان تعبیه شده است. در سقف بنا هم ضمن ایجاد هندسه‌ای ظریف یک دایره توخالی قرار گرفته است که در دور آن کاشی‌کاری منقش به آیه شریف «و لا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احياء عند ربهم یرزقون» اجرا خواهد شد و بازدیدکننده از درون یادگاه تصویری از این آیه شریفه را در کنار آسمان در منظر دید خود دارد که استعاره‌ای است از مکان رفیع شهدا نزد پروردگار و سیر و سلوک آن‌ها» (<http://www.mehrnews.com>).

نکته حائز اهمیت درباره مکان قرارگیری این اثر، این است که در تعامل با بافت شهر و مردم قرار دارد،

مزار شهدای گمنام میدان امام حسین (ع) یکی از میدان‌های اصلی شهر تهران است که بعد از به اجرا درآمدن طرح ساماندهی این میدان و خیابان ۱۷ شهریور، در تاریخ ۱۳۹۲/۱۰/۱۰ پیکر پنج شهید گمنام در ضلع شمالی آن درون ضریحی مستطیل شکل و ساده به خاک سپرده شد که مطابق تصاویر هنوز پابرجاست (تصویر ۱۰).

در تاریخ ۲۸ مهر ۱۳۹۴ معاون خدمات شهری شهرداری تهران، مجتبی عبدالهی درباره این مقبره به خبرگزاری مهر چنین گفته است: «در اسفندماه ۱۳۹۲ مسابقه‌ای محدود برگزار و در اردیبهشت ۱۳۹۳ از بین ایده‌های دریافت شده نهایتاً طرح اولیه انتخاب و با راهبری داوران مسابقه که جمعی از اساتید برجسته معماری و شهرسازی کشور بودند، طرح برگزیده انتخاب گردید. طراحی بنا شامل یک پنج‌ضلعی بتنی به نشانه پنج شهید گمنام است که رأس یکی از این پنج‌ضلعی‌ها در جهت قبله قرار گرفته و ضلع مقابل آن ورودی بنا را تشکیل می‌دهد، در این پنج‌ضلعی بتنی شکاف‌هایی ایجاد گردیده است که ضمن ایجاد ارتباط بصری بین درون و بیرون بنا با استفاده از نقوش بکار رفته در

تصویر ۱۰: یادمان شهدای گمنام میدان امام حسین (ع).
عکس: حسین پروین، ۱۳۹۴.

هرچند از بافت شهر و جریان زندگی مردم کمی دور شده ولی قابل دسترس برای همه مردم است (<http://www.ta-fahoseshohada.ir>)؛ (تصویر ۱۱).

مزار و یادمان شهدای گمنام بوستان نهج‌البلاغه در روبروی مسجد بوستان نهج‌البلاغه در تاریخ ۱۳۸۹/۷/۱۲ پیکر سه شهید گمنام به خاک سپرده شد. یادمانی به فرم آشنای گنبدخانه بر فراز مزارشان ساخته شده که تأکید بر معماری یادمان بدون استفاده

تصویر ۱۱: مزار شهدای گمنام کوهف الشهداء ولنجک.
مأخذ: <http://www.defapress.ir/Fa/News/11076>

تصویر ۱۲: مزار و یادمان شهدای گمنام بوستان نهج‌البلاغه.
مأخذ: <http://ayande.blogfa.com/post/>

به عبارتی برای تمام اقشار مردم در تمام طول سال قابل دسترسی است.

مزار شهدای گمنام کوهف الشهداء ولنجک - مزار شهدای گمنام کوهف الشهداء بالای کوهی در شمالی‌ترین نقطه تهران، در منطقه ولنجک، قرار دارد که در تاریخ ۱۳۸۶/۳/۲۸ تعداد پنج از تن از شهدای گمنام در این مکان به خاک سپرده شده‌اند. مسافت حدود ۵۰۰ متری دامنه را تا مزار شهدا در جاده‌ای خاکی (بدون طرحی از پیش تعیین شده برای محوطه مزار (باید طی کرد تا به غاری با در و دیواری که با سنگ تزئین شده رسید. داخل این غار فضایی به طول هفت و عرض دو متر قرار دارد؛ اتاقی با پنج سنگ مزار در کمال سادگی که

تصویر ۱۳: مزار و یادمان شهدای گمنام بوستان پرواز.
عکس: حسین پروین، ۱۳۹۵.

خاطره فرهنگی مردم برای نسل‌های بعد خود ایفا کند (تصویر ۱۲).

- مزار و یادمان شهدای گمنام بوستان پرواز بر فراز بوستان پرواز در خرداد ۹۴ پیکر دو شهید گمنام به خاک سپرده شد و یادمانی با الهام از گل لاله با پوسته فولادی هشت میلی‌متری بر فراز آن ساخته شد (تصویر ۱۳).

اصالت دادن به معماری است. نکته‌ای که شاید مدیران به آن کمترین توجهی نمی‌کنند و پتانسیل منظر در جذب مخاطب داخلی و خارجی و ترویج فرهنگ دفاع و ایثار را در نظر نمی‌گیرند.

از قیاس میان نمونه‌های ایرانی و عراقی این‌گونه می‌توان گفت: ۳. محصول عراقی، کاملاً با رویکرد اقتدارگرایانه ساخته شده و علی‌رغم طراحی بسیار قوی، خالی از روح و معنویت است. برای اصلاح این امر نیز تقریباً کار خاصی نمی‌توان انجام داد. یادمان‌های عراقی، پدیده‌های محصول‌گرا هستند و امکان تغییر در آن وجود ندارد.

۴. محصول ایرانی، رویکرد مردمی دارد. پدیده‌ای فرآیندگراست که در طول زمان قابل تغییر است. هرچند که از نقطه‌نظر طراحی و انتخاب سایت ضعیف هستند. در انتخاب سایت، تاکنون عموماً سایت‌هایی در مکان‌های خاص با دسترسی خاص انتخاب شده‌اند؛ مانند مراکز دولتی و دانشگاه‌ها و یا در نقاط با دسترسی سخت. البته اخیراً به سمت انتخاب پارک‌ها و فضاهای عمومی حرکت داشته‌ایم. هرچند که هنوز جای شهدا در مکان‌های عمومی شهر خالی است.

درنهایت باید به دنبال فرآیندی باشیم که ضمن حفظ روحیه مردمی یادمان‌های جنگ و شهدای گم‌نام، از این حالت ابتدایی خارج شده و فضایی شکیل‌تر و در دسترس‌تر داشته باشد.

نتایج حاصل از مقایسه یادمان‌های ایرانی و عراقی در جدول ۲ جمع‌آوری شده است.

از پتانسیل فضای پارک است. قرار گرفتن مزار در یک پارک می‌تواند یادآور باغ-مزارهایی باشد که در گذشته با ترکیب زیارت و تفریح منجر به افزایش نظارت اجتماعی، امنیت و حس تعلق افراد می‌شد. علاوه بر این بهره‌گیری درست از چنین سایتی که به راحتی در دسترس تمامی افراد جامعه است، می‌تواند باعث یادآوری خاطرات حماسه و غرور ملت‌مان باشد و نقش بسزایی در اتصال

جمع‌بندی | با توجه به نمونه‌های بررسی شده در عراق و ایران، می‌توان به نتایج زیر رسید. لازم به ذکر است که با توجه به تعدد یادمان‌های ساخته شده در ایران که فرم گنبدی شکل دارند، از ذکر آن خودداری شد. دلیل آن نیز فرم‌ها و کانسپت‌های نسبتاً تکراری آن‌ها بوده است. با توجه به سیر تحول طراحی یادمان‌های جنگ، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. در ایران، در ابتدا جهت احداث یادمان‌ها صرفاً به فرم‌هایی مانند گنبد خانه اکتفا شده است و یا در حالت بهتر، انتزاعی از گنبد و یا فرم‌های قوس جناقی است که ظاهراً، طراحان صرفاً این فرم‌ها را به‌عنوان فرم ایرانی و اسلامی می‌شناخته‌اند. انتخاب سایت هم معمولاً به محل دفن شهید ختم می‌شده است. در این مرحله هنوز به منظر سایت توجه نمی‌شود.

۲. در ادامه نکته دیگری که به‌عنوان یک پیشرفت به حساب می‌آید، فاصله گرفتن از فرم‌های معمول و حرکت به سمت انتزاع که جوهره هنر ایرانی است، دیده می‌شود. البته همچنان در طراحی‌ها نوعی ناپختگی و اشارات مستقیم به چشم می‌خورد. انتخاب سایت به سمت محل‌هایی که جنگ در آن‌ها اتفاق افتاده و یا مراکز حاکمیتی و دانشگاهی، سوق پیدا می‌کند، ولی هنوز به محل زندگی روزمره مردم نرسیده است. منظر سایت، به تدریج به یادمان وارد می‌شود، ولی همچنان اولویت با معماری است.

نکته مهم و مشترک در طراحی المان‌های یادمانی مزار شهدای گمنام در ایران، عدم استفاده از تخصص منظر و

عراق	ایران
دیده شدن از نقاط مختلف	دیده شدن در مقیاس محلی
مقیاس عظیم و فرا انسانی	مقیاس کوچک و انسانی
پرهزینه و پرزرق‌وبرق	کم‌هزینه
در نزدیکی مناطق حکومتی	در نقاط مختلف با کارکردهای متفاوت
دارای طراحی حرفه‌ای	فاقد طراحی حرفه‌ای
احجام مینی مال و خالص	اشکال عامیانه با استفاده از چند نماد شناخته شده
فضای داخلی تزئین گرا	فاقد تزئین زیاد
فضا با قابلیت ورود و قدم زدن افراد	معمولاً به صورت حجم و مجسمه تا فضای قابل ورود
ساخته شده با دستور حکومت مرکزی	ساخته شده با تصمیم قدرت‌های محلی
اغلب در مرکز حکومت (بغداد)	موجود در همه شهرها

مقیاس فوق انسانی	غلبه مقیاس مردمی
دارای زیبایی‌شناسی حرفه‌ای	دارای زیبایی‌شناسی عامیانه
پردوام	کم‌دوام
دارای فضاسازی	مستقل از فضا، فاقد ارتباط فکر شده با فضای شهری و زندگی روزانه
دارای محوطه‌سازی و منظره‌پردازی	فاقد محوطه‌سازی و منظره‌پردازی

علی‌رغم ویژگی‌های کالبدی برتر، به دلیل رویکرد اقتدارگرایانه، بعد معنوی ضعیفی دارد.	علی‌رغم ضعف‌های تکنیکی، به دلیل مردمی بودن، ماندگار و معنادار است. در بلندمدت باید بتواند ارتباط خود با فضا و زندگی روزانه را تقویت کند.
--	--

غیر قابل اصلاح	قابل اصلاح
----------------	------------

جدول ۲: مقایسه یادمان‌های شهدا در ایران و عراق مربوط به جنگ هشت ساله. مأخذ: نگارندگان.

پی‌نوشت

- ۱- به صورت مرسوم معادل لاتین این واژگان را می‌توان در لغت monument و memorial در نظر گرفت.
- ۲- محور جانشینی با حرکت طولی از موضوعی به موضوع دیگر در یک حوزه و نیز حرکت عرضی از یک حوزه به حوزه دیگر مراتبی از لایه‌های معنایی را
- می‌آفریند (داودی، ۱۳۸۸ : ۲۴).
- ۳- نمونه موفق آن در پارک ملی واشنگتن است که چندین یادمان شاخص در مجاورت با ساختمان کنگره و کاخ سفید قرار گرفته است.

فهرست منابع

- پروین، حسین. (۱۳۹۲). *منظر جنگ، طراحی بخشی از شهر خرمشهر با رویکرد باز زنده سازی خاطرات و ارزش‌های جنگ تحمیلی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری منظر، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۹). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رضوی نیکو، فریناز و دیگران. (۱۳۸۸). استعاره رویکردی خلاقانه در طراحی، *فصلنامه شهرسازی و معماری* (۹۶-۹۷) : ۴۰.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۸۷). *نشانه‌شناسی کاربردی*. تهران: نشر علم.
- لنگ، جان. (۱۳۸۸). *آفرینش نظریه معماری نقش علوم رفتاری در طراحی محیط*. ترجمه علیرضا عینی فر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- میرمقتدایی، مهتا. (۱۳۸۸). معیارهای سنجش امکان شکل‌گیری ثبت و انتقال خاطرات جمعی در شهر، *هنرهای زیبا* (۳۷) : ۵-۱۷.
- میرهادی، سارا. (۱۳۹۱). *بازپیرایی مرکز محله قدوسی غربی با تمرکز بر حس تعلق*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز.
- دانشگاه شیراز. (۱۳۸۹). *تحلیل و طراحی فضاهای شهری*. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- یاری، احمد و دیگران. (۱۳۸۷). یادمان‌های جنگ نمادهای فرهنگی، *مجله آبادی* (۵۸) : ۲۰.
- Oxford. (1994). *Oxford learner's dictionary of current English*. New York: Oxford University Press.
- www.architect.com. (Accessed 27 March 2016).
- www.archnet.com. (Accessed 20 March 2016).
- www.m-w.com/cgi-bin/dictionary, keyword memorial. (Accessed 5 April 2016).
- www.mehrnews.ir. (Accessed 30 April 2016).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی